

HOŞ GÖR YÂ HÛ

MEHMET DEMİRCİ*

Bir zamanlar duvarlarımızı süsleyen eski yazı levhalar vardı. Bunlar hem bir dekor unsuru, hem de hattı, tezhîbi, ebrûsu ve çerçevesiyle birer sanat eseri idi. Hattatı, tezhipçisi göz nûru döker, el hüneri gösterir, emek sarfederdi. Bir levhayı evinin duvarına asan da hatırı sayılır bir meblâğı seve seve verirdi. Bunca zahmet ve masraf dikkate alınırca, bu levhalarda anlam bakımından güzel ve değerli sözlerin bulunması tabiidir. "*Hoş gör*", "*Hoş gör yâ hû*" kelimeleri de, işte bu levhalarda yer almış ifâdelerdendir. Meraklıları bilir, değişik istiflerle ve nefis ta'lik hatlarla yazılmış bu tür levhalar hâlâ vardır. Şimdilerde bâzıları, kartpostal olarak da piyasada bulunuyor.

Demek ki bizim toplumumuz "hoşgörü"yü bir değer, bir erdem olarak kabul etmiştir. Onu levhalaştırarak her an kendisine ve çevresine hatırlatmak istercesine "*Hoş gör yâ hû*" diye seslenmeyi düşünmüştür.

"Hoşgörü" sözlüklerde her şeyi anlayışla karşılamak, olabildiği kadar hoş görme hâli, şeklinde târif edilir. "Hoşgörü" müsâmaha, tesâmuh, tolerans kelimelerine karşılık olarak konmuştur. Fakat ifâde gücü bakımından onlardan ileridir denebilir. Çünkü müsâmaha ve toleransta, görmezlikten gelmek ve katlanmak, tahammül etmek gibi nüanslar da vardır. Hoşgörüde

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

ise, bunları da aşarak düpedüz hoş görmek, hoşnut olmak, iyi bulmak söz konusudur. Yani hoşgörü, daha yüksek bir ruh hâlini ve üstün ahlâk tavrını ifade edebilmektedir.

Tasavvuf terimleri içinde "sabır" ve "rızâ" kavramları yer alır.¹ Sabır, katlanmak, şikâyet etmemek demektir. "Rızâ" ise seve seve kabullenmek, hoş görmek demektir. Rızâ, muhabbetin sonucudur ve:

*Hoştur bana senden gelen
Ya hil'at ü yahut kefen
Ya tâze gül yahut diken
Kahrın da hoş lûtfun da hoş²*

diyebilmektedir. İşte dilimizdeki "hoşgörü" kelimesi, tasavvuftaki "rızâ" kavramının karşılığı olmaya elverişlidir.

İnsan, yaratılışı itibâriyle hırslı ve bencil bir yapıya sâhiptir. Küçük çocuklarda bu özellik daha açık olarak görülür. Bir mücâdele sahnesi demek olan bu dünya hayâtında tutunabilmek, varlığını devam ettirebilmek ve bir iz bırakabilmek için, bu hırs ve istek şarttır. Ama ihtiraslar, arzu ve istekler mâkul bir çizgide tutulamazsa insanoğlu canavarlaşır, kendisinden başkasına hayat hakkı tanımak istemez. Aslında mayamızda bir takım olumlu ve güzel duygular da vardır. Fakat kendi hâline bırakılırsa, olumsuz unsurlar daha ağır basar ve sonunda kişi bencil, çıkarıcı, kendini beğenmiş bir tip hâline gelir. Bu tür olumsuzluklar, birlikte yaşamayı, dayanışmayı, sevgiyi, insânî bir medeniyet kurmayı engelleyen, nefice olarak hayatı yaşanmaz hâle getiren hususlardır.

İnsanın mutluluğu, yaratılışındaki hayvanlıkla insanlık, şeytanla melek, bedenle ruh, madde ile mânâ arasında iyi bir denge kurabilmesine bağlıdır.

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991. Sabır mı yoksa rızâ mı daha üstündür tartışması için bkz. Gazâlî, *Kimyây-ı Saâdet*, çev. A. Faruk Meyan, İstanbul 1969, s. 763.

² Âşık İbrahim Tennûri (ö. 997-1482)'ye ait şiirin tamamı için bkz. Vasfî Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1955, s. 115.

Böyle bir dengenin tabîî sonuçları olarak sevgi ve hoşgörü gibi olgunluk hasletleri ortaya çıkacaktır. Söz konusu bu denge, bir takım şaşmaz değerleri ve sağlam inançları benimsemek ve toplum fertleri içinde yaygınlaştırmakla mümkündür. Bizim kültür ve inanç tarihimiz bu değerlerin yabancısı değildir. Aksine, insan sevgisi ve hoşgörünün hayata geçirilmiş örnekleriyle doludur.

Türkler'in İslâmiyet'i kabûlünden itibâren din, hayâtımızın hemen her safhasında en belirleyici unsur hâline gelmiştir. Dolayısıyla kültürümüzün de temel dayanaklarından biri durumundadır. Milletimiz İslâmiyet'i daha çok tasavvuf üslûbu içinde benimsemiştir. Bu üslûp dindeki hoşgörü, sevgi ve estetik unsurlarını ön plâna çıkarıcı bir özellik taşır. Tasavvuf ağırlıklı din, daha gülüryüzlü bir dindir. Bu dindeki Allah'ın rahmeti gazabından üstündür. Cemâli celâline galiptir. O Allah merhametli, bağışlayıcı ve affedicidir. İyi kötü, inançlı inançsız ayırımı yapmaksızın herkesin rızkını verir. *"Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak"* ilkesini benimseyen olgun insanın da çevresine bu yumuşaklık ve geniş görüşlülükle bakması tabîîdir. Şâh Şücâ (ö. 300-912)öyle diyor: "Yaratıklara kendi gözüyle bakan, onlara düşmanlık besleyebilir. Allah'ın gözüyle bakan ise onları hoş görür."³

Bu dînin Peygamberi Kur'ân'ın ifâdesiyle: *"Alemlere rahmet olarak"* gönderilmiştir. *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin"* diyen o Peygamberdir. O, *"kendisi için istediğini başkası içinde istemeyi"* gerçek mü'min olabilmenin şartı sayar. *"Ne mutlu o kimseye ki, kendi kusuru kendisini başkalarının kusurunu görmekten alıkoymuştur"* der. Yine Hz. Peygamber'in ifâdesiyle *"Güzel söz sadakadır."* Başkalarına güler yüz göstermek de sadakadır. İşte Allah elçisinin hoşgörüsüyle ilgili bir örnek:

Birgün yol yordam bilmeyen bir bedevi, küçük abdest yapmak ihtiyacını duyar. Henüz basit bir yapı, belki de dört duvarla çevrilmiş bir avlu şeklindeki Mescid-i Nebî'nin bir köşesine idrarını yapmaya başlar. Bunu gören sahâbeler kızarak adamı paylamak isterlerse de, Hz. Peygamber mâni olur ve "Durun, öfkelenmeyin, adam işini bitirsin" der. Daha sonra uygun bir

³ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, I, 568, Kahire tsz.

dille bedeviye bir daha öyle yapmamasını ikaz eder ve bir kova su dökerek idrarı temizletir.⁴

Hz. Peygamber'in bu hoşgörüsünü en iyi özümleyip yaşatanlar arasında, bilhassa tasavvuf mensupları dikkati çeker. "Sûfi" tasavvuf esaslarını hayat kaidesi hâline getirmiş olgun insan demektir. Tasavvufun öncülerinden Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297-909) 'nin şöyle bir sûfi târifi vardır:

*"Sûfi yeryüzüne benzer, ona her türlü kötü şey atılır, ama ondan ancak iyi şeyler biter. O güneş gibidir, her şeyi ısıtır; bulut gibidir her yeri gölgelendirir; yağmur gibidir, her yeri sular."*⁵

Tasavvuftaki bu hoşgörünün kaynağı Allah sevgisidir. "Yaradılmışı severiz, Yaradan'dan ötürü" sözü bunu ifade eder. Kâinattaki her şey Allah'ın isim ve sıfatlarının birer tecellîsidir. Hele insanoğlu ilâhî tecellînin en fazla tezâhür ettiği varlıktır, onun için değerlidir. Allah'ı seven kimse, bir ayırım yapmadan insanları sevecektir. Bu tavır, kötülükleri görmezlikten gelmeyi gerektirmez. Aksine böyle bir üslûpla olumsuzluklar daha kolay bertaraf edilebilir. Şu örnek ne kadar ilgi çekicidir:

İlk sûfilerden İbrahim b. Edhem (ö. 161-777) yolda giderken bir sarhoşa rastlar. Adam yıkılmış, üstü başı perişan, ağzı yüzü bulaşık ve kir pas içindedir; sarhoşluktan bu hâle gelmiştir. Onun insan haysiyetiyle bağdaşmayacak bir şekilde, böyle bir görüntü içinde kalmasına gönlü râzı olmadığı için gidip su getirir, sarhoşun elini yüzünü güzelce yıkar, üstüne başına çeki düzen verir ve uzaklaşır. Durumu görenler, ayıldığı zaman adama olup bitenleri anlatırlar. Meşhur bir kimse olan İbrahim b. Edhem'in sarhoş ağzı yıkamak şeklindeki bu ince davranışı karşısında çok etkilenen o alkolik insan tövbe eder ve bir daha içki içmemeye kesin karar verir. Bir müddet sonra İbrahim rüyâsında şöyle bir ilâhî hitapla karşılaşır: *"Ey İbrahim, sen bizim için bir ağız yıkadın, biz de senin için onun gönlünü yıkadık, yani ona tövbe nasîb ettik."*⁶

Türk Milleti de, bu tarzdaki bir din ve tasavvuf anlayışına sâhip zümreler öncülüğüyle İslâmiyet'i kabul etmiştir. Orta Asya'da ve Anadolu'da

⁴ Müslim, *Tahâret*, 98-100.

⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978, s. 393.

⁶ F. Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. S. Uludağ, İstanbul 1985, s. 165.

milletimizin kültür ve mâneviyat önderleri, böyle bir anlayış ve inanın rehberliğini yapmışlardır.

Bilindiği gibi *Ahmed Yesevî* (ö. 562-1166), Orta Asya Türklüğünün İslâmiyet'i benimsemesinde en büyük hizmeti görenlerden biridir. Onun hoşgörülü ve şefkatli yaklaşımı göçebe Türk boylarına bu dîni sevdiren âmil olmuştur. Sonunda "Pîr-i Türkistan" diye anılmıştır. Ahmed Yesevî'yi yetiştiren hocası ve müşşidi Yusuf Hemedânî (ö. 535-1140) şöyle tavsif edilir: "Kalbi bütün mahlûkat için derin bir muhabbetle dolu idi. Hristiyanların, ateşperestlerin evlerine giderek, onlara İslâmiyet'in büyüklüğünü anlatır, her şeye sabır ve tahammül eder, ağzından hiçbir fena söz çıkmazdı. Ehl-i kıbleden kimseyi tekfir ettiği görülmemiştir. "Yesevîlikte, Hz. Peygamber'in başta yer alan bir hadîsini formülleştirdiğine, tarikat âdâbı arasında şu hususlara yer verilir: "Kendisini herkesten alçak görmek, herkesi kendinden efdal bilmek."⁷ Bunu benimseyen insan elbette hoşgörülü olacaktır.

Benim hikmetlerim dertliye derman

Kişi nasîb almasa yolda kalan

diyen Ahmed Yesevî zâlimlerin âkıbetini şöyle dile getirir:

Zâlim olup zulmeden yetim gönlün ağrıda

Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm.

O iyilik sever olmayı tavsiye eder:

Nerde görse gönü kırık merhem ol sen

Öyle mazlum yolda kalsa hemdem ol sen

Mahşer günü dergâhında mahrem ol sen

Ben sen diyen kimselerden geçtim işte.

Başka dinlerden olanı bile incitmemek gerektiğini, bunun bir Peygamber tavrı olduğunu dile getiren Ahmed Yesevî'nin şu ifâdeleri hoşgörünün en güzel örnekleridir:

⁷ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 56, 84.

Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen
 Hudâ bîzârdır, katı yürekli gönül incitenden
 Allah şâhit, öyle kula hazırdır siccîn
 Bilginlerden duyup bu sözü söylemedim işte⁸

Orta Asya Müslüman Türklüğünün bir başka mânevîyat önderi *Bahâeddin Nakşbend* (ö. 791-1389) şöyle der: "Eğer biz dostların kusuruna bak-saydık yârsız kalırdık." Yine o, Hakk'ı isteyen kimsenin, sofrasına bir dost gelsin diye yüz düşmanı dâvet etmesi gerektiğini belirtir. "Mum gibi ol ki ışığın başkalarını aydınlatsın" der ve olgun insan demek olan "derviş" tipini şöyle târif eder: "Dervişlik odur ki, dışı renksiz içi cenksiz olur." Yani dışı, mâruz kaldığı davranışlardan dolayı infial gösterip değişmez, renk vermeme-yeye çalışır. İçinde de kimseye düşmanlık beslemez ve kimse ile kavga etmez. Belki herkese karşı merhamet ve muhabbet üzere olur.⁹

Anadolu insanının mayasını yoğuran din ve tasavvuf büyüklerine âit elimizde çokça malzeme vardır. O büyüklerin aydınlattığı ışıklı yolda yürüyen fertlerimiz, gayet medenî ve insânî bir fetih gerçekleştirmişlerdir. Bu fetihte rol alan gaziler, alpler, erenler, menkıbelerimizde "tahta kılıçlı" olarak anlatılırlar. Kılıçları tahtadandır, yani semboliktir, amaç öldürmek ve yok etmek değildir. Esas amaç gönülleri fethetmektir. Bu da inançla, ahlâk ve fazîletle olur. Bu türlü fetih daha insânî ve medenî olduğu gibi, daha bereketli ve kalıcıdır. Üzerinde yaşadığımız toprak bu sâyede ebedî vatanımız olmuştur.

O mânâ büyüklerinden *Hacı Bektaş Velî* (ö. 669-1270) 'den şunları dinliyoruz: "Hakîkatin birinci makamı toprak olmak. İkinci makamı yetmiş iki milleti ayıplamamak. Üçüncü makamı elinden geleni esirgememek. Dördüncü makamı, dünyada yaratılmış bütün nesnelere kendisinden emin olmasıdır."¹⁰

⁸ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, metnimizdeki sırasıyla s. 277, 323, 55, 63, Ankara 1983.

⁹ Salâhaddin b. Mübârek, *Enîsü't-Tâlibîn*, çev. Süleyman İzzî (Makamât-ı Nakşben-diyye, İstanbul 1983, s. 119.

¹⁰ Hacı Bektaş-ı Velî, *Makalât*, haz. Esat Coşan, 31, İstanbul, tsz, Seha neşr.

Bir bakıma halkın ve mâşerî vicdanın gözündeki Hacı Bektaş Velî'yi anlatan *Vilâyetnâme*'den öğrendiğimize göre Hacı Bektaş "... hiç kimsenin ayıbını yüzlemedi. Abdestsiz bir an bile yere basmadı. Bir an bile ibâdetten ayrılmadı."¹¹ Birisine şöyle diyor: "... senden dervişlik kokusu gelmedi. Derviş olanın, hiçbir yaradılmışa eziyet etmemesi gerekir."¹² Kendisine intisab edenlerden bekledikleri ise şunlardır: "Benden kisvet giyen her mürid konuk istesin, konuğa hizmet etsin. Şeytan gibi kendisini görmesin, kimse-nin yatan itini kaldırmasin. Kimseye karşı ululanmasin, hased etmesin."¹³

Sâdece aynı dînin mensuplarının birbirlerine karşı hoşgörülü olmasıyla yetinilmeyip, farklı dinden insanların da kardeşçe bir arada yaşadığının örnekleri vardır: Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Kayseri'den Ürgüp'e gelirken yolda Sineson adlı bir Hristiyan köyüne ulaştı. Hristiyanlar çavdar ekmeği pişirmişlerdi. Bir kadın bu ekmekten ikram etti ve burada buğday bitmediğini, ayıplamamasını istedi. Hünkâr bu sözü duyunca: "Bereketli olsun, çavdar ekin buğday biçin, küçük hamur yapın büyük olsun" dedi. Duâsı kabul oldu. O köydeki Hristiyanlar, Hünkâr'ı ziyaret edip adaklar getirirler.¹⁴

XIII. yüzyılda Anadolu'nun kültürel ve mânevî hayatında etkili bir başka önemli şahsiyet *Mevlânâ Celâleddin*'dir (ö. 672-1273). Hz. Mevlânâ eserleri, sözleri ve uygulamalarıyla hoşgörü ve insan sevgisinin çarpıcı örneklerini vermiştir. *Mesnevî*'si, *Rubâiler*'i, *Fîhi Mâfih*'i ve *Divan*'ıyla bu yoldaki tesirlerini günümüze kadar sürdürmüştür.

Mevlânâ'ya göre "Ayıp gören gayb âleminin kokusunu bile alamaz."¹⁵ Şöyle der: "Nar alıyorsan gülen (çatlamış) narı al ki, gülmesi sana, tanesi olduğunu haber versin."¹⁶ Yine ona göre: "Yâriyle hoş geçinen yarsız

¹¹ *Vilâyetnâme Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 4.

¹² *Vilâyetnâme*, s. 54.

¹³ *A.g.e.*, s. 90.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 24.

¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. II, beyit: 571.

¹⁶ *Mesnevî*, c. I, beyit: 718.

kalmaz, müşteri ile iyi anlaşan iflâs etmez."¹⁷ Şöyle der Mevlânâ: "İyilik yap (böylece kişi sana) dost olmasa bile hiç olmazsa kîni azalır. Çünkü ih sanda bulunmak, kîne âdetâ merhemdir."¹⁸ Onun şefkati ve hoşgörüsü bütün canlılara yöneliktir. Diyor ki: "Biz kâfirlere acırız. Hattâ, halk onları taşıyor diye köpeklere bile acırız. Ben, beni ısırın köpeğe de dua eder, yâ Rabbi, sen onu bu huyundan vazgeçir, adamları ısırmasın da, halkın taşını, sopasını yemesin, derim."¹⁹

Sevgi ve hoşgörü sâhibi kimse, aslında kendi iç huzuru ve mutluluğuna yardım etmiş olur. Mevlânâ bu durumu, evinin etrafına fesleğenler ve güller dikerek sevimli bir çevrede yaşayan insanın hâline benzetir ve ilâve eder: "Bütün insanları sev ki, daimâ çiçekler ve güller içinde bulunasın. Eğer hepsini düşman bilersen, düşmanların hayali gözünün önüne gelir ve sanki gece gündüz dikenlerin ve yılanların arasında geziyormuş gibi olursun."²⁰

Birgün Mevlânâ bir mahalleden geçiyordu. Oynamakta olan çocuklar uzaktan onu görünce hepsi birden koşarak selâm verdiler. Mevlânâ mukabele etti. Uzaktaki bir çocuk, dur ben de geliyorum, diye bağırdı. Mevlânâ çocuk oyununu bitirip gelinceye kadar bekledi.²¹

Mevlânâ'nın geniş hoşgörüsü ve halkla haşır neşir oluşu, devrinde bazı ileri gelenlerce tenkîde uğrar. Terzi, bakkal, kasap gibi sıradan insanlarla ilgilenişini beğenmeyenlere karşı: "Müridlerim iyi ve olgun kimseler olsalardı, ben onların mürîdi olurum" diye çarpıcı bir cevap verir.²²

Yakınlarını da hoşgörü yolunda ikazdan geri kalmazdı. Mevlânâ'nın kızı Melîke Hatun kendi hizmetçisini azarlamıştı. Ansızın içeri giren Mevlânâ:

¹⁷ Mevlânâ, *Rubâiler*, çev. M.N. Gencosman, İstanbul 1974, s. 45.

¹⁸ *Mesnevî*, c. II, beyit: 2151.

¹⁹ *Mesnevî*, c. II, beyit: 1800-3.

²⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâfîh*, çev. Meliha Târnehya, Ankara 1958, s. 261; aynı eser, çev.

A. Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul 1994, İz Yayıncılık, s. 182.

²¹ *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, I, İstanbul 1964, s. 261.

²² *Âriflerin Menkıbeleri*, I, 123; B. Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. F. Nafiz

Uzluk, İstanbul 1986, s. 195.

"Onu niçin incitiyorsun? Acaba o hanım, sen câriye olsaydın ne yapardın? (...) Hakikatte onların hepsi bizim kardeşlerimiz ve hemşirelerimizdir" diye kızını ikaz etti. Kızı da üzüldü ve hizmetçiye âzâd etti.²³

Oğlu Sultan Veled'e şöyle der: "Bahâeddin, senin düşmanını sevmeni, düşmanın da seni sevmesini istersen kırk gün onun hayrını ve iyiliğini söyle, o düşman senin dostun olur. Çünkü gönülden dile yol olduğu gibi, dilden gönüle yol vardır (...) Tanrı'nın sevgisini de onun aziz olan isimleriyle elde etmek mümkündür. (...) Nitekim ekmekçinin fırını ne kadar sıcak olursa, o kadar çok ekmek alır. Soğuk olunca ekmek çıkmaz."²⁴

Şu olay Mevlânâ'nın büyük hoşgörüsünün ve bundan doğan mutlu sonun çarpıcı örneğidir: Birgün Mevlânâ, çok güzel bir fahişe kadının ve yanında çalışan kızların ikâmet ettiği bir hanın önünden geçmek durumunda kalır. Kadınlar dışarı çıkıp Mevlânâ'ya saygı gösterisinde bulunurlar. Onlara hitaben: "Ne de büyük pehlivanlar, ne de büyük pehlivanlar! Eğer siz bu yükleri, bu zahmetleri çekmemiş olsaydınız bu kadar nefis-i emmâre ve levvâmeyi kim yenerdi? İffetli ve namuslu kadınların iffet ve namusları nasıl anlaşılırdı?" gibi sözlerle onların gönüllerini okşamak ister. Bu sözleri bazıları şiddetle tenkit ederler. Ama sonunda o güzel kadın tövbe ederek, emrindeki kızları serbest bırakır ve Mevlânâ'nın mürîdi olur.²⁵

"İyi de kötü de dervişin parçasıdır, böyle olmayan kimse derviş değildir" diyen Mevlânâ, hayâtı boyunca bütün milletler ve mezheplerle iyi geçinmiş, herkese karşı aynı tavrı sergilemiştir. Müslümana, Yahudiye, ateşe tapana, insan olarak aynı gözle bakmış, müridlerine de bunu öğretmiştir. Birgün coşkulu bir semâ toplantısı sırasında birden bire bir sarhoş semâ meclisine girer, heyecanlar gösterir, kontrolsüz bir şekilde gelip gider ve Hz. Mevlânâ'ya çarpar. Dostları onu kenara çekip hırpalamak isteyince Mevlânâ mâni olur: "Şarabı o içmiş, sarhoşluğu siz gösteriyorsunuz!" der. "Ama efen-

²³ *Âriflerin Menkıbeleri*, I, 394.

²⁴ *A.g.e.*, I, 287.

²⁵ *A.g.e.*, I, 537.

dim o bir Hristiyan (tersâ, yani korkan) dır denince: "O korkan ise siz niçin değilsiniz?" buyurur.²⁶

Menkıbelerden anlaşıldığına göre Hz. Mevlânâ'nın başka din mensuplarıyla ilişkileri hep saygı ve hoşgörü ölçüleri içinde olmuştur. Kendi önünde eğilen, gayr-ı müslim de olsa, eğilerek karşılık verirdi. Birgün Taniel adında bir Ermeni kasabı Mevlânâ'ya rastladı, onun önünde yedi defa baş koydu, Mevlânâ da kasabın önünde yedi defa baş koydu.²⁷ Benzeri bir olay Bizans'ın başkentinden gelmiş bir papazla arasında cereyan etmiş, karşılıklı eğilmeleri otuz üç defa tekrarlanmış, sonunda papaz hayranlıkla pes etmiştir. Mevlânâ bu davranışın Hz. Peygamber'in tevâzu tavsiyesine uymanın bir gereği olduğunu vurgular.²⁸

Bu hoşgörülü ve alçak gönüllü davranışların olumlu sonuçları bazen hemen görülebiliyor. Nitekim, birgün Yahudi hahamlarından biri Hz. Mevlânâ ile karşılaşır ve ona: "Bizim dinimiz mi, yoksa sizin dininiz mi daha iyidir?" diye sorar. Mevlânâ: "Sizin dininiz" der. Bunun üzerine Yahudi derhal Müslüman olur.²⁹ Başka bir olay şöyledir: İdam edilmek üzere olan bir Rum gencinin bağışlanmasını diler ve hırkasını gencin üzerine atar. Şehrin valisi de Mevlânâ'nın hatırına onu affeder. Sıryan isimli genç Müslüman olur ve Mevlânâ'nın sâdik müridleri arasında yer alır.³⁰

Menâkıbü'l-Ârifîn'den aldığımız bu tür olaylar acabâ yüzde yüz gerçeği mi yansıtıyor, yoksa hayal mahsülü ve aşırı övgü duygusunun eseri olan ifâdeler midir? Şimdilik bunları tam olarak tahkik ve tevsik etmek imkânına sahip değiliz. Ama şurası bir gerçektir ki, menkıbelerin âme vicdanını, o günlerin düşünce, anlayış ve inanç yapısını yansıtması bakımından büyük değeri vardır.

²⁶ A.g.e., I, 347.

²⁷ A.g.e., I, 146.

²⁸ A.g.e., I, 351-352.

²⁹ A.g.e., I, 469.

³⁰ A.g.e., I, 265.

Mevlânâ'nın her sınıftan insanlara karşı o büyük hoşgörü ve sevgisinin canlı tezâhürü, kendisinin cenâze töreni sırasında görülür. Konya halkının küçüğü büyüğü cenâzede hazır bulunurlar. Hristiyanlar ve Museviler de Müslümanların acısına ortak olarak ağlayıp inlediler. Hristiyanlar, bizim İsa'mız odur; Museviler, bizim Mûsâ'mız odur, demişler. Müslümanlar ise onu Hz. Muhammed'in nûru diye çağırılmışlardır.³¹ Böyle bir ölüm tam Şirazlı Örfî (ö. 999-1591)'nin şu temennisine uygunluk arz ediyor: "İyi ile de, kötü ile de öylesine hoş geçin ki, öldüğün zaman mecûsiler seni ateşte yakmak, Müslümanlar da zemzemle yıkamak istesinler."

Hoşgörü ve insan sevgisini en etkili biçimde dile getirenlerden birisi de, hemen hemen aynı zaman diliminde yaşamış olan *Yunus Emre* (ö. 720-1320) dir. Tasavvuf şairlerinin çoğunda olduğu gibi, Yunus Emre'de de merkez fikir ilâhî aşktır. Allah'ı seven bir kimsenin, insanları da sevmesi gayet tabîidir. Hoşgörü ise sevginin, olmazsa olmaz sonucudur. Yûnus'un diliyle söylersek:

Hakkı gerçek sevenlere cümle âlem kardaş gelir.

Yine şöyle seslenir:

Yetmiş iki millete kurban ol âşık isen

Tâ âşıklar safında imam olasın sâdir

Yûnus Emre'ye göre, bütün insanlara aynı gözle bakmayan, büyük bir din bilgini de olsa, gerçekte hatâ ve isyan içindedir:

Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan

Halka müderris olsa hakîkatte âsîdir

Hiç kimseyi boş ve değersiz görmemelidir. Olgunluk iddiasında bulunan kimse, eksik kusur aramaz:

Tehî görme kimseyi hiç kimesne boş değil

Eksikliğe nazar erenlere hoş değil

³¹ Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1976, s. 153; Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr, *Risâle*, çev. Tahsin Yazıcı (*Mevlânâ ve Etrafındakiler*), İstanbul 1977, s. 115; B. Furûzanfer, *a.g.e.*, s. 154.

İnsanlar arasında basit ölçülerle ayırım yapmak; şu seçkindir, bu avamdır, şu dindardır, bu iyi değildir gibi subjektif sınıflamalara gitmek doğru değildir. Nihâyet hepsi de Allah'ın kuludur:

Hâs u âni mutî âsî dost kuludur cümlesi

Kime ayıdabilirsin gel evinde taşra çık

İnsanı değersiz ve küçük gören, sanki yaradıcısına kusur bulmuş durumuna düşebilir:

Kime az bakar isen aslı yüce yerededir

Az görme çok gör onu, böyle gelmiştir tarîk

Hoşgörü sâhibi olmayan kimse, sonunda gönül kırıcılığa kadar gidebilir. Gönül yıkan, şu veya bu şekilde insanların içini karartan kimse, Yûnus Emre'ye göre iki cihande bedbahttır. Öyle birisinin ibâdetinin de faydası olmayacaktır:

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahî elin yüzün yumaz değil

Kendisi için istediğini başkası için de istemek gerektiğini ifâde eden Peygamber buyruğu Yûnus Emre'de şöyle mısralaştır:

Sen sana ne sanırsan ayruğa da onu san

Dört kitabın mânâsı budur eğer var ise

Yûnus ahlâkında kötülüğe karşı bile iyilikle karşılık vermek söz konusudur. Şu hayır dua sözleri hoşgörünün de üstüne çıkıyor:

Her kime bize yanı yanar Hak dileğin versin ona

Vurmaklığa kasdedenin düşem öpem ayağını

Kim bize taş atar ise güller nisâr olsun ona

Çerâğuma kasdedenin Hak yandırsın çerâğını

Dışarıdan gelen tesirlere, haksızlıklara, uğranılan zararlara karşı tepki göstermek, insan için tabîî bir davranıştır. Tepkinin şiddeti, tarzı ve üslûbu, kişinin olgunluk derecesinin göstergesidir. Yûnus Emre gibi düşünenlerin tepkileri bizi biraz şaşırtsa da, onların durumunu hoşgörü ile açıklama yoluna gidebiliriz:

Döğene elsiz gerek, söğene dilsiz gerek

Derviş gönülsüz gerek sen derviş olamazsın

İlk bakışta bu mısralarla tepkisizlik ve pasifliğin teşvik edildiği sanılabılır. Yûnus Emre'nin mensup olduğu tasavvuf anlayışında hakikî fâil Allah'tır. Dövmeye ve sövmeye âlet olan kişiye kızıp aşırı tepki gösteren kimse, fiili ondan bilerek gerçek fâil olan Allah'tan gafil olur. Ayrıca elsiz ve dilsiz olmak demek, dayak yerken ve hakarete uğrarken, karşılık vermemek, eli kolu bağlı oturmak demek değildir. Söz konusu olan, karşılığın insanca ve medenîce olmasıdır. Kendini savunurken, elsiz ve dilsizmişçesine, gaddarca olmaksızın davranmaktır.

Ayrıca dînin, sabır ve affediciliği teşvik ettiği bir gerçektir. Kur'an'da "İyilikle kötülüğün bir olmadığı, kötülüğe iyilikle mukabele edince düşmanlığın kalkacağı, böyle davrananların övüldüğü" görülür (Fussilet sûresi, 41/34-35). Bir başka âyette: "Eğer cezâ vermek isterseniz, size yapılanın aynıyla mukabele edin. Fakat sabrederseniz, andolsun ki bu, sabredenler için daha iyidir." (Nahl 16/126) buyrulur.

"Beri gel barışalım yâd isen bilişelim." diye herkese seslenen Yûnus Emre, hoşgörü ve insan sevgisini zirve noktalara ulaştırmıştır diyebiliriz.³² Kendi devirlerinde de sevilen ve sayılan bu yüce kişilerin öğütleri ve telkinleri, toplumda elbette bir yankı bulmuştur. Sudaki halkalar misâli, çevreye doğru gittikçe genişleyen bir hoşgörü ortamının oluştuğu muhakkaktır.

Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında milletimizin dînî, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında söz sâhibi kuruluşların başında Ahîlik kurumu gelir. Birer meslekî-tasavvufî kurum olan Ahî zâviyeleri, bütün Anadolu'da yayılmış ve hemen her sınıftan insanı sînesinde barındırmıştır. "Kardeşlik" demek olan Ahîlik'i anlatan satırlarda şunları görüyoruz: "Ahî kimdir? Kalbi Allah'a, kapısı yetmiş iki millete açık olan, mürüvvet ve merhamet üzere olup cömertliği esas alan kimsedir."³³

³² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Demirci, *Yûnus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, İstanbul 1991.

³³ Refik Soykut, *Orta Yol Ahîlik*, İstanbul 1971, s. 89.

Ahîliğin esas tasavvuftaki "Fütüvvet" kavramına dayanır. Fütüvvet kerem, mürüvvet, cömertlik, diğergâmlık (özgecilik), şefkat, tevâzu gibi çok zengin mânâları içine alır. Hoşgörünün oldukça geniş bir şekilde yer aldığı kavramların başında fütüvvet gelir. Meselâ denir ki: "*Fütüvvet, kulun sofrasında yemek yiyen velî ile kâfir arasında fark görmemesidir.*" Şunlar da fütüvvetin gereklerindedir: Kötülüğe karşılık vermemek. Garipleri sevmek ve onların hakkını yerine getirmek. Şefkatli olmak, başkalarını tercih etmek. Alçak gönüllü olmak, kibirlenmemek. Hizmette ve vermede ayırım yapmamak.³⁴

Ahîliğin kurallarını ve ilkelerini içinde bulunduran kitaplara *Fütüvvetnâme* denir. Çok sayıda fütüvvetnâme vardır. Bunların ortak niteliklerinden bazıları şöyledir: "İyi huylu olmak, iyi kalpli, iyilik sever ve cömert olmak. Konuk sevmek ve ağırlamak. Din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek..."³⁵

Bütün bunlar sâdece sözde kalmamış, geniş şekilde uygulanmıştır. XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'yu gezen meşhur seyyah İbn Batuta (ö. 770-1369) ahî zâviyelerindeki konukseverlik ve hoşgörüyü *Seyahatnâme*'sinde canlı tablolar hâlinde anlatır.

O devirler Anadolu'sunda gerçekten büyük bir hoşgörü hâkimdi. Kolonizatör Türk Dervişleri diye isimlendirilen çeşitli zümreler, bilhassa sınır bölgelerinde tekke kuruyor, hem çevreyi imar ediyor, hem de güvenilir bir sığınak görevi yapıyorlardı. Vakfiyelerinden öğrendiğimize göre, bu tekke ve zâviyelerin misâfirhânelerinde herhangi bir ayırım yapmaksızın gelen giden (âyende ve revende) herkese konaklama imkânı sağlanıyordu.³⁶

³⁴ Bu konuda bkz. Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1971; Kuşeyrî, *Risâle*, S. Uludağ, terc. 325; Mehmet Demirci, Ahîlikte Tasavvufî Boyut: Fütüvvet, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, İzmir 1992, s. 86.

³⁵ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, Ankara 1974, s. 178.

³⁶ Bkz. Ömer Lütfî Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, *Vakıflar Dergisi*, sayı 2, Ankara 1942, İkinci Baskı, İstanbul 1974.

Yerli halkın İslâmiyet'i benimsemesi de bu hoşgörü ortamı içinde bir zorlama olmaksızın gerçekleşmiştir. Bunun için lâzım gelen bütün kolaylıklara baş vurulmuş, hoşgörülü ve telifçi bir tutumla, bazan yerli âyin ve inançlar da benimsenmiştir. Kardeşlik, şekle önem vermemek gibi dervişâne düşünceler dînî kaynaşmayı sağlamıştır. Müslüman evliyânın mezarında bir de Hristiyan aziz bulunduğu veya eski Hristiyan azizin gizlice Müslümanlığı kabul etmiş olduğu ileri sürülerek, türbeler her iki din mensupları için ziyâret edilebilir bir mâhiyet kazanmıştır. "Hascluk'a göre Konya'da gerek Hristiyanlar, gerekse Müslümanlar tarafından, hiçbir endîşe olmaksızın ziyaret edilen dört perestîşgâh vardı. Bu gibi imkânlarla iki din mensupları arasında bir kaynaşma oldu. Orta zaman Anadolu'sunun gayr-ı mütecânîs ahâlîsi arasında bir kaynaşma zemîni hazırlayan bu durum, siyâsî bakımdan sultanlar için, felsefî bakımdan da Mevlevîler için arzuya şâyandı."³⁷

Günümüzde ise coğrafyamız gibi, ne yazık ki dînî düşünce ufkumuz da daralmıştır. Bazılarına göre yukarıdaki anlayış ve tutum, belki de dinden tâviz vermek ve dejenerasyona yol açmak olarak değerlendirilebilir. Ama öyle değildir. Son din olan, bütün esasları ve kendine güveni tam bulunan bir din olarak İslâmiyet'in, bu tür ilişkilerle kaybedecek bir şeyi yoktur. İslâm, kapalı bir toplum dîni değildir, evrenseldir. Her tür insanla ilişkiye elverişlidir. Allah, "*âlemlerin rabbi*"dir.

Millet olarak bizim büyük bir imparatorluk tecrübemiz vardır. Sınırlarımız içinde, komşularımız arasında her inanç ve mezhepten insanla hoşgörü ortamı içinde asırlarca yaşamışız. "İnsaf sâhibi Batılı seyyahların yazdıklarına göre, Osmanlı devirlerindeki Türkler, bir ayırımı gitmeden herkese lütufkârlık ve iyilik etmeye vesîle ararlardı. Cömert ve misafirperver idiler. Şefkat ve iyilikleri sâdece insanlara değil, hayvanlara ve ağaçlara da şâmil idi. Mutaassıp değillerdi, kimsenin din ve inancına müdahale etmezlerdi."³⁸ İşte bu tutum, dînimizin ve kültürümüzün bir tezâhürüdür. Olması

³⁷ Aynı yer, s. 304, 31 numaralı not.

³⁸ İsmail Hami Danişmend, *Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı*, İstanbul 1961, s. 87.

lâzım gelendir. Doğru olandır. Aksine davranışlar özden sapmadır, yanlıştır. Bırakın başka din mensuplarını, aynı dînin farklı yorumlarını benimsemiş ve asırlarca birlikte, yan yana yaşamış, birlikte doğup büyümüş, birlikte ölmüş, birbirinden kız alıp vermiş zümreler arasında Alevî-Sünnî, Türk-Kürt gibi sun'î ayrımlar, husûmet ve düşmanlıklar sâdece cehâletin ve özden uzaklaşmanın eseridir.

Tarihimiz boyunca yakın devirlere kadar sürüp gelen bu hoşgörü anlayışı, pratikte pasifliğe ve ezilmeye yol açmaz mı? Hayır. Güçlü ve kendisinden emin olanın bu konuda bir endişesi olmamalıdır. Uzun vâdede ve son tahlilde bu anlayış galip gelir. Bütün bunlar acabâ bir övünme ve kendini beğenme düşüncesinin, boş hamâsî duyguların eseri diye ele alınabilir mi? Hayır. Biz toplum olarak başka inançlara ve soylara karşı gerçekten hoşgörülü idik. Anadolu'daki gönüllü İslâmlaşmaya rağmen, hâlâ hatırı sayılır miktarda gayr-ı müslim vardı. Onlar ancak Cumhuriyetten sonraki mübâdele ile Türkiye'den ayrıldılar. İstanbul'daki Rumların büyük çoğunluğu ise 6-7 Eylül 1955 hâdiselerini müteâkip göç ettiler. Balkanlarda dört beş asır kaldık. İsteseydik Hristiyanların tamâmını çıkarabilir veya zorla İslâmlaşmaya tâbi tutardık. Ama öyle yapmadık. Dinimizin ve kültürümüzün gereğine göre davrandık. Bugün ise Bosna-Hersek'teki bir avuç insan, sâdece Müslüman oldukları için acımasızca soykırıma tâbi tutuluyorlar. Türkleri ve İslâmiyet'i hatırlatacak her târihî eser yerle bir ediliyor.

İspanya'da Endülüs Emevileri zamanında parlak bir medeniyet kuruldu. Kimsenin dinine müdahale edilmedi. Müslümanlar siyâsî bakımdan zayıflayınca ya kılıçtan geçirildi ya da sürülüp çıkarıldı. Tek bir Müslüman kalmasına tahammül gösterilmedi. Oradaki Yahudileri bile Osmanlı Devleti bağrına bastı. Geçtiğimiz yıllarda bu olayın 500. yıldönümü, Müsevilerce şükranla anıldı.

Dîni, tarihî ve kültürel değerlerimizi yeniden tanımak, canlandırmak, benimsemek ve tanıtmak durumundayız. Bugün en çok muhtaç olduğumuz "hoşgörü" bu değerlerin başında gelir. Buna sâdece bizim değil, bütün insanlığın ihtiyacı vardır.